

ХАРТІЯ ПРАЦІ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ФРАНКІСТСЬКОЇ ІСПАНІЇ /1936-1975 рр./

Історія іспанської державності впродовж ХІХ - першої половини ХХ ст. репрезентована драматичним, зокрема, і трагічним протиборством двох суспільних тенденцій - авторитарної і демократичної. Попри всі намагання - створення та короткотривале існування Першої та Другої республік - демократичні форми державного правління не прижилися на іспанському суспільно-політичному та економічному ґрунті. На заваді стали: запізніла капіталістична модернізація, міцні позиції монархії, аристократії та церкви у політичному житті, усталеність консервативно-католицьких цінностей у свідомості іспанців. Через зазначені чинники в Іспанії отримала перевагу авторитарна форма суспільного та державного буття. З кінця 30-х років найвиразнішим прикладом авторитарного правління став франкістський режим.¹

Проблематика законодавчого інституювання авторитарних державних систем, у тому числі франкістської, юридично-правового оформлення регулювання різних сфер суспільних відносин, діяльність державних інститутів, їх повноваження та прерогативи залишаються нез'ясованими у вітчизняній історичній та правовій літературі. Заповнення даної наукової лакуни є важливим, перш за все в сенсі самоідентифікації авторитарних режимів.

Аналіз "органічних законів", інших нормативно-правових актів франкізму дозволяє стверджувати, що франкістська Іспанія, за всіма правовими ознаками, належить до "нормативних держав", у якій всі системи /підсистеми/ - економічні, політичні, соціально-трудова - регулюються нормами права строго регламентованої дії. Водночас франкістське право суттєво відрізняється від тодішнього західноєвропейського, оскільки ґрунтується на винятково самобутньому національному соціально-філософському матеріалі. На відміну від протестантської, ліберально-демократичної, традиції з її індивідуалізмом, концепцією успіху у світському житті, плюралізмом, розподілом влади, що утвердилась у більшості західноєвропейських держав, в Іспанії продовжувала домінувати латино-католицька, яка склалась ще у середньовіччі. Її сутність полягає в ієрархічній вертикальній структурі влади, корпоративізмі, органічній єдності індивіда - суспільства - держави на землі та нерозривному зв'язку з небесною ієрархією. Церква, армія та держава були, за органічною теорією, опорами побудови держави. Ці принципи відродилися і втілилися у правовій концепції "органічної демократії" франкістської держави.²

Нормативно-правову базу становлення франкістської державності склали так звані "основні закони" конституційного характеру: "Хартія праці" /1938 р./, "Закон про утворення кортесів" /1942р./, "Партія іспанців" /1945 р./, "Закон про національний референдум" /1945 р./, "Закон про успадкування посту глави держави" /1947 р./, "Принципи національного руху" /1958 р./, "Органічний закон" /1967 р./.

Перші контури державного ладу Іспанії, соціально-економічних та трудових відносин визначилися в "Хартії праці", *Fuero del Trabajo* /1938 р./, яка проголошувала корпоративні принципи державотворення, що базувалося на трьох

основних політико-правових засадах: на класовій співпраці, на зв'язку корпорації з державою і на регулюванні економіки з боку держави. З політико-правової точки зору Хартія - це нормативний акт конституційного характеру, в сферу правового регулювання якого ввійшли норми різних галузей права: цивільного, трудового, сімейного, адміністративного, фінансового. Форма та зміст цього закону, процедура прийняття вказують на його подвійну природу: нормативну та доктринальну. Вона визначила мету держави, яка полягала у "відродженні католицької традиції соціальної справедливості і високого розуміння людяності, ставлячи перед собою завдання здійснити по-військовому, конструктивно і в глибоко релігійному дусі Революцію, що визріла в Іспанії і повинна повернути іспанцям раз і назавжди Батьківщину, Хліб і Справедливість".³ Хартія законодавчо надавала принципу корпоративізму, по суті, форми єдиної організації економіки нового "соціального ладу", що мав стати альтернативою як радянському соціалізму, так і ліберальному капіталізму. Створені для організації та примирення антагоністичних інтересів "вертикальні профспілки" стали важливою частиною апарату контролю за економікою. Вони діяли на кожному підприємстві, яке входило в галузевий синдикат - головну ланку нової соціальної системи, звільненої, за словами Ф.Франко, "від ліберальних інститутів, що розбещували народ". Всього було створено 28 галузевих синдикатів, інтегрованих в "Єдиний національний синдикат" при збереженні політичного впливу фаланги. Кожна галузева організація складалась із двох секцій - соціальної, до якої входили представники трудящих, та економічної, де були об'єднані підприємці. Окрім того, існувала так звана "linea de monada", своєрідна управлінська ланка профспілкових чиновників, які брали активну участь у вирішенні трудових питань. Керівництво синдикатами призначалось міністерством праці. "Вертикальний синдикат" проголошувався корпорацією публічного права, яка згідно з ст.3 розд. XIII Хартії праці "конститується в якості єдиного організму, що об'єднує всі елементи, задіяні в економічному процесі всередині певної галузі виробництва та обслуговування, побудованого ієрархічно під керівництвом Держави".⁴ Цілком очевидно, що франкістська держава прагнула, щоб її наміри в соціально-економічній сфері здійснювалися з мінімумом адміністративного примусу, і тому мала на меті саме через співпрацю підприємців і робітників у "вертикальних синдикатах" пробудити співчуття та інтерес до завдань, що стоять перед нею. У той же час робітники та службовці мали обмежені можливості щодо участі у виборах своїх представників до профспілкових органів, а керівні пости згідно з ст.4 розд. XIII Хартії в обов'язковому порядку займалися членами фаланги. Заборонялося створення професійних організацій за партійною приналежністю. Однак не слід забувати, що мова йде про перші кроки соціально-економічної політики франкізму, які мали стратегічну мету - вивести іспанський капіталізм із структурної кризи, тому при створенні корпорацій розрахунок робився на досягнення одностайності іспанців, уніфікації їх потреб, інтересів та вчинків із надією на відновлення країни та її умиротворення.⁵

Створена Ф.Франко ієрархічна піраміда, частиною якої стали "вертикальні профспілки", виявилась соціально гнучкою і з початком лібералізації режиму зазнала відповідних змін. Робітники отримали право обирати свого представника в низові організації. З 1953 року на підприємствах створювалися комітети з виборних робітників, встановлювалася посада виборного робітничого уповно-

важеного, з 1961 р. Новий Закон дозволив проведення щорічних профспілкових зборів, з 1964 р. - утворення національних і провінційних рад робітників та службовців.

Ст.ст. 1-2 розд. XII Хартії законодавчо проголошують визнання приватної власності як природного засобу здійснення особистих, сімейних та суспільних функцій на державному рівні, гарантують її примноження та доступність для всіх іспанців, наголошуючи, однак, при цьому, що всі форми власності підпорядковані інтересам нації, виразником яких є держава.⁶ Цілком очевидно, що поступово складалась система авторитарного контролю на ґрунті приватної власності, приватної ініціативи та прибутку, коли традиційна свобода підприємництва строго регламентувалась державою, хоча ст.ст. 2,4, 5,6 розд. XI Хартії, на перший погляд, визнають вільну приватну ініціативу, механізми її всебічної захищеності з боку держави.⁷

З перших днів існування франкізм застосував так звану "систему примусового нагромадження". Її головний елемент - строге державне регламентування заробітної плати іспанських трудящих, про що красномовно свідчать, зокрема ст.ст. 1,4 розділу III Хартії праці.⁸ Згідно з Хартією та з "Законом регулювання трудових відносин" /1942 р./ система колективних договорів, що підписувались об'єднаними комісіями підприємців та робітників, була ліквідована і всі функції по фіксуванню трудових доходів стала виконувати держава в особі міністерства праці. Працюючі поділялись на професійно-кваліфікаційні категорії, щодо кожної з яких встановлювались максимальні та мінімальні межі тарифних ставок заробітної плати, надбавки за надурочну та нічну роботу, за шкідливість, вислугу років тощо. Підприємці, що порушували трудове законодавство, притягувались до кримінальної відповідальності. Ця система проіснувала до 1958 року, коли було введено подвійне регулювання заробітної плати і відновлені колективні договори.⁹ Натомість, ст.4 розд. III Хартії праці вирішальну роль відводить двостороннім умовам трудового договору. Всі іспанці згідно з ст.8 розд. I мали право на працю, задоволення якого проголошувалось найвищим обов'язком держави, і саме укладання трудового договору мало стати практичною реалізацією цього соціально-економічного права. Зміст трудового договору полягав у праві надання своєї праці і отримання винагороди за неї при умові вірності і підпорядкованості - з боку робітників, та в обов'язку оплати праці, вимозі виконання персоналом зазначених в угоді трудових обов'язків за допомогою та при захисті - з боку підприємців. Передбачався також обов'язок підприємців інформувати свій персонал щодо найважливіших виробничих питань з метою зміцнення почуття відповідальності за справу кожного працюючого іспанця.¹⁰

Окремо слід відзначити, що Хартія забороняла продавцеві робочої сили передавати право розпорядження нею, оскільки ці питання були виключно в компетенції авторитарної держави, яка в своєму розпорядженні мала досить широкий механізм позаекономічних методів примусу. Вже на початку свого політичного шляху Ф.Франко виявив себе прагматичним та гнучким політиком, про що свідчить диспозиція ст.6 розд. III Хартії щодо безперервності праці, яка, по суті, обмежує право підприємця на розривання трудового договору з робітником. Цілком очевидно, що це стало офіційним обґрунтуванням заборони страйків і своєрідною компенсацією за порушення інших демократичних прав і свобод. Однак цей крок викликав сильний позитивний психологічний ефект завдяки

вирішенню проблеми безробіття, від якого жорстоко страждало іспанське населення, і з цієї причини перевагу надавало постійній роботі порівняно з нестабільною, хоч і високооплачуваною.¹¹

Тяжіння авторитарного режиму до широкого регулювання економіки знайшло відображення в системі державного контролю над цінами, що бере свій початок із ст. 3 розд. У Хартії праці. Так, в сільському господарстві в перші два десятиріччя існування франкізму важливим засобом підтримання цін на низькому рівні була система централізованих закупок сільськогосподарської продукції, а в промисловості ціни носили строго уніфікований характер і були єдиними для всіх підприємств, незалежно від їх розмірів.

З перших днів свого існування франкізм поставив під прямий адміністративний контроль і експортно-імпорتنі операції. Імпорт та двосторонні клірингові угоди стали основною формою протекціоністського захисту національного капіталу. На їх правовій базі держава встановлювала товарні квоти, видавала індивідуальні експортні ліцензії, існувала множинність валютних курсів.¹² Таким чином, на практиці реалізовувалась ст. 1 розд. XI Хартії, згідно з якою саме "національне виробництво складає економічне ціле на службі Вітчизні, і всі фактори, що беруть участь у виробництві, підпорядковані вищим інтересам нації".¹³

Такого роду заходи здаються цілком виправданими як з економічного, так із політичного боку, тому що позаяк вони вже були апробовані ідеологом державного втручання в економічні відносини президентом США Франкліном Рузвельтом, в "Новому курсі", якого пройшли експериментальну перевірку політика та практика державного втручання в приватно-економічні відносини, а закон "Про відновлення національної економіки США" від 16 липня 1933 р. постулював чимало положень, схожих за змістом з нормами франкістської Хартії праці.

Поряд із визнанням та захистом приватної власності як вищого інтересу нації Хартія праці на шкалі соціальних цінностей неабияке значення відводить інституту сім'ї, що цілком відповідає моральним та релігійним католицьким традиціям іспанського народу. Сім'я визнавалася первинною природньою ланкою і основою суспільства, а згідно з ст. 3 розд. XII Хартії – "моральним інститутом, наділеним невід'ємними правами, що стоять вище будь-якого писаного закону. Зауважимо, що зазначена норма свідчить про усвідомлення франкістськими законодавцями наявності доктрини невід'ємних природних прав людини та їх пріоритетності щодо юридичних норм держави".¹⁴

Проголосивши в ст. 6 розд. I Хартії працю як один з "благородних атрибутів ієрархії та честі" держава в той же час брала на себе зобов'язання соціального захисту працюючих, безробітних, інвалідів, пенсіонерів. Незважаючи на певну розмитість, неконкретність механізму соціальних гарантій, простежується спроба справедливо врегулювати працю та відпочинок трудящих. Це, зокрема, зазначено в ст. 1 розд. II Хартії, яка наголошує на необхідності обмеження тривалості робочого дня¹⁵, хоча на відміну від інших країн, наприклад, Франції, де законом від 27 червня 1936 р. "Про встановлення 40-годинного робочого тижня в індустріальних та торговельних підприємствах", чи США, де законом 1938 р. було встановлено фіксований 40-годинний робочий тиждень з оплатою всіх надурочних робіт - у франкістській Іспанії робочий тиждень включав також суботу. Це не виключало можливості встановлення більш короткотривалого робочого тижня за згодою між підприємцями та трудящими, що входили до "вертикальних профспілок". Слід за-

уважити, що в більшості буржуазних країн тривалий час законодавче визнання залишалось за 48-годинним робочим тижнем /Австрія, Італія, Норвегія, Швеція, Бразилія, Венесуела тощо/, а п'ятиденний робочий тиждень став повноцінно практикуватись лише після другої світової війни.¹⁶

Заслугує на увагу також положення ст.1 розд. II Хартії щодо заборони використання праці жінок та дітей у нічний час, яке проголошували законодавчі акти всіх цивілізованих країн світу. У той же час на відміну від інших держав /Франції, США, Великобританії та ін./, для яких важливим економічним стимулом слугував інтерес щодо більш широкого залучення жінок на фабрики, заводи та установи у всіх сферах господарства - Хартія праці ставить за мету звільнити заміжно жінку від "майстерні та фабрики", заохочує до роботи "на дому".¹⁷ Однак, це цілком логічна теза з огляду на давні іспанські традиції щодо ролі та призначення жінки в суспільстві, її обов'язків у католицькій родині.

Законодавче встановлення часу відпочинку іспанських трудящих знайшло своє відображення в ст. ст.2-6 розд.II Хартії праці. Це, передусім, щотижневий недільний відпочинок, релігійні традиційні свята, національні, державні свята та щорічна оплачувана відпустка.¹⁸

Цікаво, що диспозиція ст.5 розд.II Хартії майже аналогічна ст.54 Закону Франції "Про встановлення щорічної оплачуваної відпустки в індустрії, торгівлі, вільних професіях, домашній службі та сільському господарстві" від 20 червня 1936 р.¹⁹

Важливе значення мали ст.ст. 1-2 розд. X Хартії, що регулювали відносини в сфері соціального забезпечення та страхування. Хартія передбачала розширення соціального страхування у зв'язку зі старістю, інвалідністю, материнством, нещасними випадками на виробництві, професійними захворюваннями, туберкульозом і вимушеним безробіттям, звертала увагу на необхідність надання достатньої пенсії громадянам похилого віку. Держава, прикріпивши 3/4 найманої праці в промисловості та 1/5 - в сільському господарстві до підприємств, забезпечила працюючим сталість зайнятості хоча і при низькій оплаті. Однак вони отримували своєрідну допомогу по безробіттю: половину звичайної ставки, коли підприємство простоювало, а якщо це відбувалось з причини, що не залежали від підприємців - з державної дотації. Соціальне страхування поступово розширювалося: до сімейних допомог, тринадцятої та чотирнадцятої заробітної плати / на різдво та на річницю приходу Ф.Франко до влади/, пенсій та допомог у зв'язку з непрацездатністю, згодом, в 1951 р. долучилось безкоштовне медичне обслуговування, хоча при обговоренні законопроекту франкістів серйозно критикували крупні банкіри та підприємці.²⁰

Як свідчує аналіз, в цілому система соціального забезпечення у франкістській Іспанії принципово не відрізнялась від тих, що існували в інших країнах Західної Європи та США. Так, американський закон 1935 р. дозволяв виплату пенсій у зв'язку зі старістю, безробіттям та на випадок смерті годувальника, англійський закон про національне страхування 1946 р. хоч і поширювався на певне коло осіб, які потребували допомоги, але далеко не на всіх, та ще й передбачав принизливу процедуру "перевірки необхідності виплат".

Але як і для франкістської Іспанії, так і для інших держав основним принципом соціального законодавства було те, що кошти, які йшли на потреби соціального страхування передусім створювались за рахунок самих працюючих.

Однак, не слід забувати, що в соціальній сфері перед режимом стояли прямо протилежні завдання. З одного боку, необхідно було умиритворити населення, досягти соціального миру, з іншого - уникнути порушення стабільності економіки під впливом росту заробітної плати, внесків до системи соціального страхування тощо. До того ж правлячий блок здійснював соціальне маневрування, долаючи сильний опір у своєму середовищі, оскільки частина крупної буржуазії вважала поступки франкізму трудящим непотрібними і навіть шкідливими. Все ж значна частина іспанців вважала розвиток соціальної системи страхування важливою зміною в своєму житті яка дозволяла їм більш впевнено дивитись у майбутнє.

Таким чином, аналіз першого конституційного закону франкістської держави засвідчує наявність правових форм захисту приватної власності та всебічного заохочення приватної ініціативи як найважливішого джерела економічного добробуту населення, підняття престижу правового класу власників та незалежних від держави виробників. Хартія праці на законодавчому рівні гарантувала розлогий спектр інших соціально-економічних і трудових прав громадян шляхом врегулювання режиму робочого часу та відпочинку, встановлення державного мінімуму заробітної плати та контролю над цінами, підвищеної охорони умов праці жінок та дітей, значного розширення інституту соціального страхування населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Висенс Хуан. Записки по истории франкистского режима.//Проблемы испанской истории.-1979.-С.79-105. Esteban Gorge de Guera Luis Lopez. La crisis de Estado franquista.- Barcelona.- 1977.-P.63-65. Хенкин С.М. Испания после диктатуры /социально-политические проблемы перехода к демократии/.-М.-1993.-С.17; 2. Страны Южной Европы в современном мире. - М., 1989.-С.10-17; Современная Испания.-М.-1933.-С.3-27; Старостина Е. Политическая культура Испании /соотношение традиционных и новых элементов.//Мировая экономика и международные отношения.-1994.-№ 2.-С.114-122; Jallo Max. Spain under Franko.- New York.-1974.-P.44; 3. Manuel Vazquez Montalban. Los demonis familiares de Franko.- Barcelona.- 1987.-P.132,187; 4. Конституции буржуазных государств Европы.-М.-1957.-С.499,506; 5. Там само.-С.506; 6. Там само.-С.505; 7. Там само.-С.502.; 8. Там само; 9. Понделко Г.Н. Государство в экономике Испании: взгляд в прошлое и современность.-М.-1991.-С.47; 10. Конституции буржуазных государств Европы.-М.-1957.-С.502; 11. Там само.-С. 502; Ruiz David. La diktatura franquista/1939-1975/.- Oviedo.-1978.-P.22,53; 12. Понделко Г.Н. Вказана праця.-С.49; 13. Конституции буржуазных государств.-С.504-505; 14. Там само.-С.505; 15. Там само; 16. Черниловский З.М. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права.-М.-1996.-С.393; 17. Конституции буржуазных государств.-С.501; 18. Там само; 19. Там само; Черниловский З.М. Названа праця.-С.264; 20. Хенкин С.М. Названа праця.-С.23.

І.М.Романюк

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ВІННИЧЧИНИ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ.

У надзвичайно важких і несприятливих умовах відбувався процес повернення країни до мирного життя. Страхітливі роки війни давалися взнаки повсюди. Незмірних втрат зазнало народне господарство.

Війна і окупація завдали великих збитків економіці республіки, її аграрному сектору. На Україні ворог спалив і зруйнував 27910 колгоспів, 872